

ANNA SZCZEPAN-WOJNARSKA

O CONRADZIE – BEZGRANICZNIE

Conrad Without Borders. Transcultural and Transtextual Perspectives. Edited by Brendan Kavanagh, Grażyna Maria Teresa Branny, Agnieszka Adamowicz-Pośpiech. London: Bloomsbury Academic, 2024, ss. 288. ISBN: 978-13-50293-16-8.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh25731.20s>

Wielokrotnie podejmowano próby zdefiniowania fenomenu Josepha Conrada i szczególnie dla badaczy – nie jest to proces zakończony, o czym świadczy wieloautorska monografia naukowa w języku angielskim *Conrad Without Borders* pod redakcją Brendana Kavanagh, Grażyny Marii Teresy Branny i Agnieszki Adamowicz-Pośpiech, wydana w 2024 nakładem wydawnictwa Bloomsbury Academic.

Redaktorom udało się zgromadzić luminary światowej conradystyki, jak również włączyć w ten dyskurs badaczy debiutujących na tym polu. Monografia, mocno ugruntowana w badaniach naukowych o wymiarze międzynarodowym, odsłania ważne perspektywy i problemy badawcze dotyczące prozy Conrada, której transformacyjny charakter wpływa na przekraczanie i odkształcanie granic narodowych, kulturowych, artystycznych. Tę złożoność odzwierciedla wewnętrzny podział publikacji: transtekstualne i transkulturowe mosty, transmedialne i transnarodowe negocjacje oraz transtekstualne i transkulturowe polityki. To bardzo ważne ujęcie odbiegające od prób „anektowania” czy manipulowania wypowiedziami prozaika, a podążające raczej za duchem interpretacji Tymona Terleckiego, który w eseju „Conrad w kulturze polskiej” dobitnie stwierdzał: „Nikommu

Dr hab. ANNA M. SZCZEPAN-WOJNARSKA, prof. UKSW – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa, Zakład Literaturoznawstwa Transkulturowego; e-mail: a.szczepanwojnarska@uksw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2981-2673>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

przy zdrowych zmysłach nie przyjdzie do głowy ‘rewindykowanie’ Conrada”¹. Nie podaje on w wątpliwość, że autor *Smugi cienia* jest pisarzem angielskim i należy do kultury anglosaskiej, a jednak podkreśla z całą mocą, że Conrad nie jest tylko stratą, ale i zyskiem kultury polskiej, ponieważ kultura to krążenie wartości, dawanie i przyjmowanie, twórcze przenikanie, inspirowanie. „I wielkość każdej kultury mierzy się nie tylko tym, co bierze od innych, ale i tym, co innym daje, zarówno siłą przyciągającą, zdolnością asymilacyjną jak i wielkoduszością świadczeń”².

Polak i pisarz brytyjski Józef Teodor Konrad Korzeniowski – Joseph Conrad określał siebie mianem „homo duplex”, co wyraził w 1903 roku, w liście do osiadłego we Francji historyka Kazimierza Waliszewskiego:

Życie moje na szerokim świecie w książkach moich znajduje się. Kariery nie szukałem, może być, że nic o tym nie wiedząc, szukałem wrażeń. [...] W 29-tym roku życia miałem moją pierwszą komendę okrętu, co nieźle, przynasz, dla cudzoziemca bez żadnych stosunków. Tych nigdy nie szukałem, a muszę oddać Anglikom sprawiedliwość, że mi nigdy czuć nie dano, że byłem cudzoziemcem. Uważam się za ostatniego z marynarzy żeglownych. W każdym razie nikt o tym dawnym życiu morskim pisać już nie będzie. Jako dzieło wyobraźni *Murzyn [z załogi Narcyza]* pieczętuje tę epokę największej doskonałości, a zarazem i końca floty żaglowej. Czuję to dobrze każdy raz, gdy spoglądam na kanał brytański, gdzie tylko dym kominów widzieć można teraz.

Tak na morzu, jak na lądzie mój punkt widzenia jest angielski; ale z tego nie należy wyprowadzać, że stałem się Anglikiem. Tak nie jest. W moim razie *homo duplex* [człowiek podwójny] ma więcej niż jedno znaczenie. Pan mnie zrozumie. Nie rozciągaj się w tej kwestii”³.

W nawiązaniu do zacytowanych słów powiedzieć można, że Conrad jest żeglarzem i pisarzem, Polakiem i obywatelem brytyjskim, człowiekiem żyjącym na przełomie wieków, doświadczającym konfrontacji świata kultury zachodniej i wschodniej, imperializmu i rzeczywistości kolonii, ofiarą zaborców i nowoczesnym człowiekiem sukcesu. Dlatego też twórczość Conrada ewokuje badania komparatystyczne oraz interdyscyplinarne. Prezentowany tom nie obala dotychczasowych interpretacji, ale raczej usiłuje doprowadzić do ich scalenia, do komplementarnego ich czytania pomimo granic estetycznych czy geograficznych. Brak znajomości polskiego dziedzictwa Conrada prowadził niejednokrotnie do chybionych, a nawet groteskowych interpretacji jego dzieł, zawężenie perspektywy jedynie do polskiego odbioru jego prozy przynosiło analogiczne skutki.

¹ Tymon Terlecki, „Conrad w kulturze polskiej”, w: *Conrad żywy*, red. Wit Tarnawski (Londyn: staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, 1957), 100.

² Terlecki, „Conrad w kulturze polskiej”, 101.

³ Joseph Conrad, *Listy*, red. Zdzisław Najder, tłum. Halina Carroll-Najder (Warszawa: PIW, 1968), 223.

Redaktorzy postawili sobie za cel budowanie mostów pomiędzy badaniami polskimi, brytyjskimi, czy szerzej mówiąc anglojęzycznymi, a jednocześnie wykazanie, że pisarstwo Conrada w istocie jest transkulturowe, natomiast artyzm jego prozy wymaga wysokich kompetencji czytelniczych i uważnej lektury tego, co nie jest wyrażone bezpośrednio, ale jest przedmiotem artystycznej organizacji tekstu i w niej się manifestuje. Pionierską pracą w budowaniu mostów pomiędzy polską a zagraniczną conradystyką jest licząca kilkadziesiąt tomów seria *Conrad: Eastern and Western Perspectives* redagowana przez Wiesława Krajkę. Tom *Conrad Without Borders* podąża w zbliżonym kierunku, wskazując jednocześnie, że współczesne interpretacje trudno usytuować w obrębie jednej i stałej perspektywy, potrzeba spojrzeń, które można by było ze sobą konfrontować. Nie wystarczy deszyfrować polskość Conrada i dziedzictwo polskiej literatury romantycznej, by odczytać bogactwo i złożoność jego sztuki, podobnie zawężająca interpretacyjnie będzie perspektywa postkolonialna. Dopiero uświadomienie sobie przenikania się tych aspektów pozwala na docenienie kunsztu formalnego prozy autora *Lorda Jima*. Zwracał już na to uwagę Jakob Lothe w swoich wcześniejszych pracach, podnosząc, że polskie dziedzictwo kulturowe przenika się z transkulturowym doświadczeniem żeglarza i artysty⁴.

Autorzy tomu dostrzegają fakt, że pisarz sam był wyrafinowanym czytelnikiem oraz był i jest czytany przez innych artystów, dla których staje się punktem odniesienia oraz źródłem inspiracji.

Zebranie szesnastu esejów autorów pochodzących z Kanady, Hongkongu, Indii, Japonii, Norwegii, Polski, Tajwanu, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych stanowiło wyzwanie intelektualne, wymagało odwagi, by zaryzykować zderzenie opinii ekspertów, w imię jedności nauki. Monografia stanowi także realizację w praktyce idei „bez granic”, ponieważ granice zostały pominięte jako temat, który sam w sobie nie wydaje się istotny w twórczości Conrada. O wiele istotniejsza jest forma artystyczna, trudna, wymagająca skupienia oraz zaangażowania, kreatywnego podejścia czytelnika, by dostrzec niuanse i transformacje.

Publikacja opatrzona krótką przedmową, następnie wprowadzeniem, podzielona jest na trzy zasadnicze części, z których pierwsza „Transtekstualne i transkulturowe mosty” obejmuje pięć rozdziałów, a rozpoczyna się tekstem Jakoba Lothe’a „Conrad’s Triple Perspective: History, Memory, Fiction”. Postuluje on uwzględnianie w analizie literaturoznawczej takich aspektów, jak znaczenie doświadczenia imperializmu rosyjskiego i brytyjskiego dla zachowania etyki honoru przez Conrada. Kolejny rozdział autorstwa Karola Samsela „Conrad as a Reader of Adam Mickiewicz’s *Grażyna*” koncentruje się na conradowskich metodach narracyjnych oraz wpływie twórczości Adama Mickiewicza na jego pisarstwo. Rozdział zatytułowany „An Epistemological and Denegative Reinterpretation in the Faulknerian Context of Conrad’s Malay Tale *The Planter of Malata*” pióra Grażyny Marii Teresy Branny proponuje epistemologiczną reinterpretację utworu i koncentrując się na narracyjnej metodzie denegacji, ukazuje prekursorski charakter pisarstwa Conrada. Za analizą Grażyny Branny oraz jej wcześniejszymi publikacjami podąża Pei-Wen Clio

⁴ Jacob Lothe, *Conrad’s Narrative Method* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

Kao, która w tekście „The Power ‘not to’: Agambenian Thought in Conrad’s *Victory* and Faulkner’s *Intruder in the Dust*” proponuje wykorzystanie koncepcji Giorgio Agambena na temat bierności i niemożności działania bohaterów do zrozumienia konstrukcji takich marginalizowanych postaci jak np. Mrs Schomberg. Ostatni esej w tej części to praca Ewy Kujawskiej-Lis „‘Ich bin nicht eiener von euch’. Language as a Tool to Construct the Identities of Conrad’s German Speaking Characters” poświęcona wykorzystaniu języka jako narzędzia konstytuowania tożsamości bohatera literackiego. Kujawska-Lis wnikliwie analizuje, jak transtekstualni bohaterowie posługują się odmianami dialektalnymi niemieczyzny w określonych celach, co ujawnia głęboką świadomość językową Conrada.

Część drugą „Transmedialne i transnarodowe negocjacje” otwiera esej Laurence’a Daviesa „Time, Place, Scale, and Decorum: Conrad and the Polish Romantic Drama”. Davies analizuje wpływ wielkich polskich dramatów romantycznych: *Dziadów* Adama Mickiewicza, *Kordiana* Juliusza Słowackiego oraz *Nie-Boskiej komedii* Zygmunta Krasińskiego. Robi to w taki sposób, że dramaty te stają się czytelne dla zagranicznego czytelnika, nie tylko jako konteksty dla prozy Conrada. One same stają się intrygujące i godne przeczytania dla odbiorcy, a dzięki takiemu ich przedstawieniu brytyjski badacz Conrada propaguje wiedzę o literaturze polskiej, dostrzegając w niej kwestie uniwersalne i ważne. Następny rozdział, rozwijający studium Daviesa, napisany został przez Anne Luyat i nosi tytuł „The Curve of Time: Modes of Imaginative Inquiry in *Under Western Eyes*”. Luyat odnosi się do twórczości Juliusza Słowackiego, wnikliwie analizując subtelne nawiązania Conrada do *Anhellego*. Natomiast Agnieszka Adamowicz-Pośpiech w szkicu „Conrad’s Afterlife: Adaptations of Conrad’s Biography in Contemporary Polish Culture” prezentuje dynamicznie rozwijające się przetworzenia biografii Conrada w różnorodnych formach kultury polskiej: dzieła literackiego, komiksu, spektaklu teatralnego, instalacji graficznej. Tytuł – być może zaskakujący – eseju autorstwa Kazumichi Enokido „Communication with Marconi’s Electric Waves: Conrad and Wireless Telegraphy” pozostaje w ścisłym związku z warsztatem pisarskim Conrada. Dwa szkice zamykające tę część monografii odnoszą się do kwestii pozaeuropejskich: Gloria Kwok Kan Lee w rozdziale „Representing Conrad in Modern China” opisuje wrastanie twórczości Conrada w kulturę chińską na przykładzie jej przekładów z lat 30. XX wieku, zaś Narugopal Mukherjee w tekście pt. „The Man Who Foresaw It All: Joseph Conrad and India” wyjaśnia, jak Conrad wprowadził w obszar literatury kwestie związane z kryzysami tożsamościowymi ewokowanymi dziedzictwem kolonializmu i ekonomicznego imperializmu. Zdecydowanie, według tych autorów, Conrad poza granicami Europy – ma wiele do powiedzenia.

Ostatnia, trzecia część tomu, poświęcona jest zagadnieniom polityki, rozpoczyna ją szkic Roberta Hampsona zatytułowany „Transcultural Negotiations: A Personal Record, *Prince Roman*, and *The Warrior’s Soul*”, podejmujący temat polskiej historii walki o niepodległość, mimo klęsk i niepowodzeń. Polityka nie tylko jest prezentowana jako materia literatury, ale materia recepcji, o czym przekonuje Joanna Skolik w rozdziale „Rereading

Under Western Eyes from the Polish Perspective”, w którym prostuje błędy i mylne odczytania polskiego kontekstu historycznego przez światowych krytyków anglojęzycznych, wydobywa znaczenie ironii oraz perspektywicznego myślenia pisarza. Podążając za teorią Gayatri Chakravorty Spivak, George Z. Gasyna w swoim szkicu „The Dangerous Subject Is the Displaced Subject: Conrad’s Short Fictions” udowadnia, że nieeuropejscy bohaterowie prozy Conrada odmawiają udziału w wymianie myśli, wycofują się z dyskursu, gdyż są w nim i tak marginalizowani. W nieco innym kierunku zmierza refleksja G. H. Stephena Brodsky’ego, który wskazuje, że polsko-francusko-angielska wrażliwość Conrada rezonuje z kulturową hybrydowością Salmana Rushdiego, czyniąc z Conrada pisarza na wskroś modernistycznego i aktualnego. Część tę zamyka rozdział „Metropolitan Terror in *The Secret Agent*: Truth and Fiction in a Surreal Drama” Gerarda Kilroya, poświęcony analizie relacji pomiędzy terrorem, dramatem abstrakcyjnym a ironią, ukazując, jak terroryzm może być fundowany przez legalne mechanizmy państwowe.

Reasumując, czytelnik otrzymuje książkę niezwykłą, ponieważ wprowadzającą w samo sedno współczesnych debat conradowskich, ale nie tylko, również debat literackich i literaturoznawczych. Pozycja ta przywraca sztukę wnikliwej lektury, niezależnie od tego, z jakiego kręgu kulturowego wywodzi się czytelnik. Wszystkie eseje współbrzmiały ze sobą i uzupełniały się, stanowiąc dobrą odpowiedź na bezgraniczność sztuki Conrada.